

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 25 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2025

Arap Dili Belagatında İftinân Sanatı ve Kullanım Alanları

The Art of İftinân and Its Applications in Arabic Rhetoric

Yusuf Buhan*

Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati
Res. Assist., Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Theology, Arabic Language and Rhetoric
Tekirdağ / Türkiye
ybuhan@nku.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-5706-2435>

Muhammed Emin Bayır

Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati
Res. Assist., Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Theology, Arabic Language and Rhetoric
Tekirdağ / Türkiye
mebayir@nku.edu.tr | <https://orcid.org/0009-0007-5557-2734>

* Corresponding Author / Sorumlu Yazar

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1640045

Cite as / Atıf: Buhan, Yusuf – Bayır, Muhammed Emin. "Arap Dili Belagatında İftinân Sanatı ve Kullanım Alanları". *Marife* 25/2 (2025) 526-546. <https://doi.org/10.33420/marife.1640045>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

e-ISSN: 2630-5550

<https://marife.org/tr/>

Arap Dili Belagatında İftinân Sanatı ve Kullanım Alanları

Özet

Bu çalışma, Arap edebiyatının estetik unsurlarından biri olan ve bedî' ilmi kapsamında değerlendirilen iftinân sanatını kapsamlı biçimde ele almaktadır. İftinân, zıt veya farklı türlerin nazım ya da nesir formunda bir araya getirilmesiyle ortaya çıkan edebi bir sanattır. Özellikle Arap belagatında sözün estetik boyutunun zenginleştirilmesi amacıyla kullanılan bu sanat, dilin yaratıcı ve çok yönlü kullanımına olanak tanır. Başka bir ifadeyle iftinân, dilin bünyesinde barındırdığı söylem çeşitliliğini ortaya çıkaran ve muhatabın ifade zenginliğini pekiştiren bir kavramdır. Çalışma, kavramın kökeninden teorik çerçevesine, Kur'ân ve Arap edebiyatındaki uygulama örneklerine kadar geniş bir perspektifle iftinân sanatını incelemektedir.

İftinân kavramının etimolojik kökeni, Arapça'da sanat, tür ve çeşitlilik gibi anlamlara gelen "fenne" ve "fenen" kelimelerine dayandırılmaktadır. Bazı kaynaklarda iftinânın "f-t-n" kökünden türediği ifade edilse de, bu kökten gelen kelimelerin anlam açısından iftinânı yeterince karşılamadığı belirtilmektedir. Sözlük anlamı itibarıyla iftinân, farklı veya zıt türlerin bir araya getirilmesi, konudan konuya geçme, çeşitlilik ve söz süsleme gibi anlamları içermektedir. Ancak erken dönemlerde edebi bir terim olarak değil, daha genel anlamda kullanılan iftinân kavramı, İbn Ebi'l-İsba' ve daha sonraki belagatçılar tarafından bedî' ilmi kapsamında şekillendirilmiş ve teorik bir niteliğe kavuşmuştur. Bu çerçevede iftinân kavramı süreç içerisinde anlam değişmesine uğramış; sözü süsleme, intikal etme, çok yönlü olma vb. genel bir kavramken bedî' ilmi içerisinde yer alan bir sanata dönüşmüştür.

Bedî' ilmi bağlamında iftinân sanatı, meânî ve beyân ilimlerinden süzülerek gelen sözlerin estetik bir biçimde sunulmasını sağlayan güzelleştirici sanatlar arasında yer alır. Özellikle anlamı güzelleştirici (muhasinat-ı ma'nevîyye) sanatlar kategorisinde değerlendirilen bu sanat, medih-hicâ, taziyе-tebrîk, va'd-vaid, gazel-hamaset gibi zıt ya da farklı türleri uyumlu biçimde bir araya getirme becerisi gerektirir. Bu bağlamda iftinân, dinleyicinin ilgisini canlı tutma, duygusal etki yaratma ve metne estetik bir boyut kazandırma işleviyle dikkat çeker.

İftinân sanatının Kur'ân-ı Kerim'deki örnekleri dikkat çekicidir. Tahzîr-tebşîr (uyarma-müjdeleme), va'd-vaid (vaat-tehdit) birliktelikleri bu sanatın en belirgin örnekleri arasındadır. Kur'ân, dinleyiciyi hem ödüllendirme hem de cezalandırma ihtimaline karşı yönlendirerek, iftinân sanatını etkili biçimde kullanmıştır. Benzer şekilde câhiliye dönemi kasidelerinde taziyе-tebrîk ve gazel-hamaset türlerinin birlikteliği, bu sanata dair erken dönem örnekler arasında yer almaktadır. Nazım formundaki kullanımları daha yaygın olan iftinân sanatı, nesir metinlerinde de yer almaktadır. Özellikle taziyе ve tebrîk ifadelerini içeren nesirlerde dikkat çekici örnekler bulunmaktadır. İftinân sanatının zıt veya farklı türleri estetik bir bütünlük içinde sunma yeteneği, şairlerin ve yazarların ifade becerilerini geliştiren önemli bir araçtır. Bu bağlamda, sözün bağlamına uygun olarak yapılandırılması, yani muktezâ-yı hal (bağlam) ilkesine uygunluk, bu sanatın başarısı için kritik bir unsurdur. Nitekim çoğu sanatta tek bağlam veya tür söz konusuyken iftinân sanatında en az iki zıt veya farklı bağlam bulunmaktadır.

Araştırmada ayrıca iftinânın diğer bedî' sanatlarıyla ilişkisi de ele alınmıştır. Tehallus, iltifât, temzîc gibi sanatlarla benzerlik taşıyan iftinân, bu sanatlardan zıt temaları özel bir uyumlu birleştirme özelliğiyle ayrılmaktadır. Örneğin, tehallus bir bölümden diğerine geçiş ifade etmektedir. İltifât bu geçişin zamirler vasıtasıyla yapılan türüdür. Temzîc ise gazel, medih, hiciv vb. şiir türleri ile sanatları bir araya toplamaktır. İftinân da farklı şiir türleri arası geçişleri kapsar. Buradan hareketle her bir sanatın intikal hususunda benzerlik gösterdiği ancak kapsam ve yapı itibarıyla farklılaştığı belirtilebilir. İftinân sanatı, Arap dili belagatında sadece estetik bir unsur değil, dilin ifade imkânlarını zenginleştiren yaratıcı bir araç olarak değerlendirilmektedir. Bu sanatın şair ve yazarlar açısından ifade kabiliyetlerini artırıcı ve edebi estetiği geliştirici özelliği, araştırmada vurgulanan önemli bulgular arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Bedî', Şiir, Söz Sanatı, İftinân.

The Art of İftinân and Its Applications in Arabic Rhetoric

Summary

This study provides a comprehensive examination of the rhetorical art of iftinân, which is considered one of the aesthetic elements of Arabic literature and classified under the field of badî'. İftinân refers to the literary technique of harmoniously combining opposing or diverse themes in either prose or

poetry. Widely utilized to enrich the aesthetic dimension of discourse in Arabic rhetoric, this rhetorical device underscores the creative and multifaceted use of language. In other words, *iftinân* is a concept that reveals the discursive diversity intrinsic to language and consolidates the richness of expression on the part of the recipient. The study investigates the origins, theoretical framework, and applications of *iftinân* in both the Qur'ân and Arabic literature.

The etymological roots of *iftinân* are traced back to the Arabic words *fenne* and *fenen*, which convey meanings such as "art," "type," and "variety." Although some sources associate *iftinân* with the root *f-t-n*, the meanings derived from this root are noted to be less aligned with the concept of *iftinân*. Lexically, the term encompasses meanings such as transitioning between themes, diversity, and embellishment in speech. Initially, *iftinân* was employed in a general sense rather than as a technical literary term. However, it later evolved into a theoretical concept through the works of scholars like Ibn Abî al-İşba' and other rhetoricians. In this context, the concept of *iftinân* experienced a process of semantic transformation: initially denoting a broad notion such as the ornamentation of speech, transition, and polyvalence, it subsequently developed into a specific rhetorical device within the science of *badî*.

Within the framework of *badî*, *iftinân* is categorized as one of the rhetorical devices that enhance meaning (*muḥassinât ma'nawîyya*). It requires the skilled integration of contrasting or diverse themes, such as *madh-hijâ'* (praise-satire), *ta'ziya-tahnî'a* (condolence-congratulation), *wa'd-wa'id* (promise-threat), and *ghazal-ḥamâsa* (love poetry-epic). This technique captivates the audience, creates emotional impact, and imparts aesthetic depth to literary works.

The Qur'ân offers compelling examples of *iftinân*, particularly through its juxtaposition of *tahdhîr-tabshîr* (warning-good omen) and *wa'd-wa'id* (promise-threat) elements. By presenting rewards and punishments simultaneously, the Qur'ân effectively employs *iftinân* to guide and influence its audience. Similarly, pre-Islamic (*Jâhiliyyah*) odes exhibit the fusion of condolence-congratulation and love-epic themes, offering early examples of this rhetorical device.

While *iftinân* appears predominantly in poetic forms, it is also present in prose. Notable instances can be found in prose texts that blend expressions of condolence and congratulation. The capacity of *iftinân* to present diverse or opposing themes in a coherent and aesthetically pleasing manner makes it an essential tool for poets and writers to enhance their expressive capabilities. In this context, the principle of contextual appropriateness (*muḥtaḍâ al-hâl*) plays a critical role in determining the success of this rhetorical device. Indeed, while most rhetorical devices are confined to a single context or genre, *iftinân* is characterized by the presence of at least two opposing or divergent contexts.

The study further explores the relationship between *iftinân* and other *badî* techniques, such as *takhalluṣ*, *iltifât*, and *tamzîj*. While these techniques share similarities with *iftinân*, the latter is distinguished by its requirement to harmonize opposing themes. For example, *takhalluṣ* denotes the transition from one section to another, while *iltifât* refers to the type of transition effected through changes in pronouns. *Tamzîj* involves bringing together poetic genres and arts such as *ghazal*, *madîḥ*, and *hijâ'*. *Iftinân*, in turn, encompasses transitions between different poetic genres. From this perspective, it can be observed that each device shares similarities in terms of transition yet differs in scope and structure. In conclusion, *iftinân* emerges not only as an aesthetic element within Arabic rhetoric but also as a creative tool that expands the expressive possibilities of language. The study underscores its capacity to enhance both stylistic expression and literary aesthetics, highlighting its importance for poets and writers in enriching their rhetorical repertoire.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, *Badî*, Poetry, Figure of Speech, *Iftinân*

Giriş

İnsan, dilin bünyesinde var olan imkânları etkili bir biçimde kullanarak maksadını daha düzgün, açık, sanatlı ve süslü bir şekilde aktarabilir. Arap dili öze- linde düşünüldüğünde bu imkânlar, dilin daha çok belagat kısmıyla ilgilidir. Meleke açısından belagat, sözün fasih olmakla birlikte muktezayı halî gözeterek söylenme-

sidir.¹ Başka bir ifadeyle düşüncenin sözlü veya yazılı olarak yere, zamana, muhabata vb. hususlara dikkat edilerek aktarılmasıdır. Terim olarak belagat ise düzgün, bağlama uygun ve sanatlı söz söylemenin metot, ilke ve kurallarını incelemektedir. Bu çerçevede belagat, meânî, beyân ve bedî' şeklinde üç kısımdan müteşekkildir.²

Belagatte sözüün yerinde kullanılması meânî ilminin, bir anlamın farklı metotlarla ifade edilişi ise beyân ilminin konusudur.³ Bedî' ise meânî ve beyân ilimlerinin süzgecinden geçen sözün daha güzel ve sanatlı ifade edilmesinin prensiplerini ele alan bir ilimdir. Belagat kitaplarında genellikle meânî ve beyândan sonra ele alınmaktadır. Buradan hareketle meânî ve beyân ilminin belagat ilimleri içerisinde bedî' ilmine göre konu ve amaç bakımından öncelendiği ifade edilebilir. Zira bedî', sözün fasih veya belîğ olmasını konu edinmez. Bedî' ilmi, delaleti açık ve muktezayı hale uygun sözün birtakım edebi sanatlar yoluyla güzelleştirilmesini ele alır.⁴ Bu noktada bedî', lafzı ve manayı güzelleştiren (muhassinât-ı lafziyye- muhassinât-ı ma'neviyye) sanatlar şeklinde iki kısma ayrılmaktadır.⁵

Bedî' ilminde lafız ile ilgili sanatlara cinâs, seci, telmih, müvâzene, iktibâs, tazmin vb. öğeler örnek verilebilir. Mana ile ilgili sanatlar arasında ise tıbâk, tevriye, taksîm, murâât-ı nazîr, müşâkele, idmâc, ittirâd vb. birçok terim sayılabilir.⁶ Manayı güzelleştirici türlerden biri de iftinân sanatıdır. Muhtelif kaynaklarda iftinân sanatının farklı şekillerde tanımlandığı görülmektedir. Ancak genel manada iftinân sanatı, "birbirine zıt veya farklı söz türlerini nazım veya nesir formunda bir beyit veya cümlede uyum içerisinde bir arada zikretmek" şeklinde ifade edilmektedir.⁷ Başka bir deyişle iftinân, övgü-yergi, taziye-tebrik, va'd-va'îd, inzâr-tebşîr, gazel-hamâse gibi zıt veya farklı tema ve türleri mezcedebilmektir.⁸ Bu yönüyle

¹ Belagat kavramının sözlük anlamı, tanımı ve kısımları için bkz. Hikmet Akdemir, *Belagat Terimleri Ansiklopedisi* (İzmir: Nil Yayınları, 1999), 9-11; Ali Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 45-48.

² Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâga fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, thk. Yûsuf es-Sameyîlî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999), 16-17, 40-42; İn'âm Fevval Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-mufasssal fi 'ulûmi'l-belâga; el-bedî' ve'l-beyân ve'l-meânî* (Beyrut-Lübnân: Dâru'l-Kütüb'il-İlmiyye, 1996), 268-269.

³ Meânî ve Beyân ilimlerinin lügavî ve ıstîlâhî manaları için bkz. Ahmed Matlûb, *Fünûn Belâgiyye-el-Beyân-el-Bedî'* (Kuveyt: Dâru'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 1975), 11-12, 195-198; Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalâhâti'l-belâgiyye ve tetavvuruhâ* (Lübnân: Mektebetü Lübnân, 1993), 631-633, 237-238.

⁴ Bedî' kelimesinin sözlük ve terim manası için bkz. Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*, 275-276; Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Bedî'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/320-322; Murat Aktepe, *Arap Dilinde Bedî' İlimi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2024), 47-53.

⁵ Bedî' kavramının tanımı, kısımları ve tarihsel gelişimi için bkz. Ebû Hâmid Bahâuddin Sübkî, *Arûsü'l-efrâh fi şerhi Telhîsi'l-miftâh*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut-Lübnân: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003), 1/224-227; Mustafa Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî' İlimi ve Sanatları*, ed. Ömer Aydın (İstanbul: İşaret Yayınları, 2018), 11-14.

⁶ Bedî' sanatlarının taksimi ve sayısı dönemden döneme farklılık göstermiştir. Bedî' sanatlarının tarihi arka planı için bkz. Abdülzâzîm b. el-Vâhid b. Zâfir İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîrû't-tahbîr fi sinâati's-şî'ri ve'n-nesr ve beyân i'câzi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Şeref Hıfînî (Birleşik Arap Cumhuriyeti: Lecnetü İhyâit Turâsi'l-İslâmî, ts.); Hacımüftüoğlu, "Bedî'", 5/320-323.

⁷ Ali Han Ahmed b. Muhammed el-Haseni el-Hüseyni İbn Masûm, *Envârü'r-rebi' fi'l-envâi'l-bedî'*, thk. Şâkir Hâdî Şükr (Necef: Matbaatü'n-Nu'man, 1968), 63.

⁸ Ebû'l-Mehasin Takıyyüddin İbn Hicce Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, thk. İssâm Şevkî (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl-Dâru'l-Bihâr, 2004), 138; İbn Masûm, *Envârü'r-rebi' fi'l-envâi'l-bedî'*, 63; İsmail Durmuş, "İftinân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000),

iftinân sanatında muhatabın durumu ve bağlam önemli birer unsur sayılabilir. Dolayısıyla iftinân sanatının mukteza-yı hal ile sıkı bir ilişki içerisinde olduğu da belirtilebilir.

İftinân sanatı ve kullanımlarına dair Arapça ve Türkçe literatürde çalışmalar bulunmaktadır. Özellikle Arap dünyasında bu sanatın Kur'ân'daki izdüşümleri ve Câhiliye şairleri tarafından kullanımı ele alınmıştır. Türkçe literatürde ise Diyanet İslam Ansiklopedisi maddesi dışında müstakil herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak tez, kitap ve makale düzeyinde yapılan bazı çalışmalarda iftinânın tanımına ve örneklerine yer verildiği görülmektedir.⁹

Bu çalışmada iftinân sanatı, mukteza-yı hal ile ilişkisi bağlamında değerlendirilecektir. Nitekim iftinân sanatında muhatabın durumu, bulunulan ortam ve zaman dilimi farklı temaların uyum içerisinde getirilmesinde önemli birer etkidir. Dolayısıyla bu çalışmada iftinân kavramının lügavî ve istilâhî anlamlarına değinilecektir. İftinân sanatının bedî' ilmi içerisindeki yeri, geçirdiği anlam değişimleri ve kullanım alanları ele alınacaktır. Son kısımda ise iftinân sanatının kullanım alanlarına dair örnekler değerlendirilecektir.

1. İftinân Kavramının Tanımı ve Mahiyeti

Lügat kaynaklarında iftinân kavramının hangi kökten türediğine dair çeşitli görüşler bulunmaktadır. Buna göre iftinân kavramı, fenne/فَنٌّ veya fenen/فَنْنٌ isimlerinden veya f-t-n/فَتْنٌ sülâsi fiilinden türemiş iftiâl/افتعال babı formunda gelen masdar bir kelimedir.¹⁰ Fakat f-t-n/فَتْنٌ kökünden türemesi düşük bir ihtimaldir. Zira bu kökün iftiâl çekimi افتتان şeklinde gelmektedir. Ancak bazı kaynaklarda iftinân/الافتتان kelimesinin iftitân/افتتان manasında kullanıldığı görülmektedir.¹¹ Diğer iki kökten (fenne-fenen) gelme durumu ise daha uygun düşmektedir. Nitekim *fenne* ve *fenen* ifadeleri sözlükte; sanat yapmak, tür, çeşit, sınıflandırmak, bir şeyi süslemek, aldatmak, dal, zorluk çıkarmak, şaşırtıcı vb. birçok manaya gelmektedir.¹² Dolayısıyla bu sözcükler, iftinân kelimesinin içerdiği anlamları yansıtmada diğer

→

21/521-522.

⁹ İftinânın müstakil düzeyde olmasa da ele alındığı çalışmalar için bkz. Mehmet Ali Yekta Saraç, "Salahaddin-i Uşşakî'nin Belagat İle İlgili Eseri ve Bu Eserdeki Edebi Terimler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 31 (2004), 294; Ali Cüneyt Eren, "Fatiha Süresinde Edebi Sanatlar", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2013), 58-59; Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, 107-109.

¹⁰ Neşvan b. Saîd el-Himyârî, *Şemsü'l-ülûm ve devâu kelâmî'l-Arab mine'l-kulûm*, thk. Hüseyin b. Abdullah el-Amrî vd. (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1999), 5075; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadır, 1414), 13/327; Murtaza Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* (Kuveyt: Vizâratu'l-İrşâd ve'l-Enbâ, 2001), 35/517.

¹¹ İftinân kelimesi tefsir, kelim, fıkıh gibi İslâmî ilimler sahasında telif edilen eserlerde *iftitân* kelimesi yerine kullanılmıştır. Kullanıldığı yerlerde bela, musibet, fitne vb. manalar öne çıkmaktadır. Öte yandan kelime türden türe ve konudan konuya geçiş ile sözü süslü aktarma manasında da kullanılmıştır. Bkz. Şehabeddin Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî, *Fetâva'r-Remlî*, thk. Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî (el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), 1/125; Abdurrahman el-Cezîrî, *el-Fıkhü 'ale'l-mezâhibi'l-erbai* (Beyrut-Lübnân: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 2/41.

¹² Zeynuddîn er-Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye-ed-Dâru'n-Numûzeciyye, 1999), 243; Ahmed Rıza, *Mu'cemu mutuni'l-lüga* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayat, 1960), 4/457; Durmuş, "İftinân", 21/521.

belirtilen köklere kıyasla daha isabetli durmaktadır.

İftinân kelimesi söz esnasında konudan konuya geçme, tür, çeşit, sözü süsleme vb. manaları içermektedir. *Tefennün*, *tefnîn*, *ufnûn*, *efnân*, *efânîn*, *fenen*, *fünûn*, *mifen* vb. masdar, isim ve çoğul formunda birçok türevi bulunmaktadır.¹³ Başta *tefennün* ve *tefnîn* olmak üzere türevleriyle yakın anlamda kullanılmıştır. Söz gelimi *fenen* kelimesi ağacın dalı manasındadır. Bu kelime kuşların daldan dala atılması ve konması suretiyle konudan konuya veya türden türe geçiş manasını barındıran iftinân ile etimolojik olarak bağlantılıdır.¹⁴ Buradan hareketle iftinân kavramının sözlük anlamı çerçevesinde intikal ve çeşitlilik manalarının öne çıktığı belirtilebilir. Öte yandan iftinân kelimesinin Tehânevî'nin (öl. 1158/1745'ten sonra) *Keşşâfû'l-İstîlâhâtî'l-fünûn* adlı eserinde İngilizce ve Fransızca karşılığı "zeugma" ve "zeugme" şeklinde verilmektedir.¹⁵ Ancak bu kavramların iftinân sanatını yansıtmadığı ifade edilebilir. Zira *zeugma*, bir cümlenin çeşitli bölümlerinin ortak bir öge aracılığıyla birleştirilmesinden oluşan bir söz sanatıdır. Başka bir deyişle İngiliz dilinde *zeugma* sıklıkla bir soyut ile bir somut anlamı birleştirmede kullanılır.¹⁶

Bir belagat terimi olarak iftinân, edebi bir sanat olma hüviyetine geç bir dönemde ulaşmıştır. Erken dönemde yazılan belagat kitaplarında iftinân kelimesinin bir edebi sanat olarak ele alınmadığı ifade edilebilir. Nitekim tabakat kitapları, şiir mecmuaları ve genel belagat eserleri incelendiğinde kelimenin sözlük manası çerçevesinde geniş bir anlam yelpazesi içerisinde kullanıldığı görülmektedir. Başka bir deyişle iftinân, müstakil bir edebi sanat olmaktan ziyade belîğ kimselerin, edebiyatçıların ve şairlerin türlü sanatlara başvurmalarını ve türden türe intikal etmelerini niteleyen bir kavram mesabesinde. Örneğin, İbnü'n-Nedîm'in (öl. 385/995 [?]) *el-Fihrist*'i, Muhassin b. Ali et-Tenûhî'nin (öl. 384/994) *Neşvârü'l-muhadara ve ahhârü'l-müzâkere*'si, Merzubânî'nin (öl. 384/994) *Mu'cemu's-suarâ'sı*, Sem'ânî'nin (öl. 562/1166) *el-Ensâb*'ı, İbnü'l-Cevzî'nin (öl. 597/1201) *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümme*'i gibi birçok eserde "كثير الافتنان, حسن الافتنان, افتن" gibi ifadeler yer alır. Bu yerlerde iftinân kelimesinin türden türe geçmek, farklı üslupları kullanmak ve sanat icra etmek manalarında bir sıfat olarak görüldüğü ifade edilebilir.¹⁷ Bura-

¹³ İftinân kavramının türevleri ve örnek kullanımları için bkz. er-Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, 243; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, 35/517; Ahmed Muhtar Omar, *Mu'cemu'l-lügati'l-'Arabiyeti'l-muâsıra* ('Âlemü'l-Kutub, 2008), 2/746-747; Rıza, *Mu'cemu mutuni'l-lüga*, 4/457-458; Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalâhâtî'l-belâğiyye ve tetavvuruha*, 155; Muhammed Ubeyde, *İftinânü'l-Kur'ân beyânü murâati'l-Kur'ân li ma'hudî'l-Arab fî binâi'l-hitâb* (Suudi Arabistan: Tafsir Center For Qur'anic Studies, 2020), 6-7.

¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 13/326-328; Omar, *Mu'cemu'l-lügati'l-'Arabiyeti'l-muâsıra*, 2/747; Durmuş, "İftinân", 21/521.

¹⁵ Muhammed Ali b. Ali Tehânevî, *Keşşâfû istîlâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*, thk. Ali Dahrûc, nşr. Ali Dahrûc, Abdullah Hâlidî (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), 235.

¹⁶ *Zeugme* ile iftinân farklı amaçlarla kullanılan edebiyat terimleridir. Örneğin, Miss Bolo ... went straight home, in a flood of tears and a sedan-chair "Bayan Bolo ... gözyaşları ve tahtrevanı içinde doğruca evine gitti" ifadesinde "içinde" kelimesi gözyaşı bağlamında mecâzî, tahtrevanı için ise hakikî olarak kullanılmıştır. Bkz. Bernard Dupriez, *A Dictionary of Literary Devices*, ed. Albert W. Halsall (New York: Harvester Wheatsheaf, 1991), 475.

¹⁷ Muhassin b. Ali et-Tenûhî, *Neşvârü'l-muhadara ve ahhârü'l-müzâkere*, thk. Abûd eş-Şâlecî (Beyrut: Dâru Sadır, 1971), 6/73; Muhammed b. İshak İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, ed. Abdulkadir Coşkun, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 516-517; Ebû'l

dan hareketle iftinânın geniş bir düzlemde ele alındığı söylenebilir.

İftinân geniş anlamıyla değerlendirildiğinde söz sanatları arasında intikal etmek ve konudan konuya geçmek gibi temel bir mana ortaya çıkmaktadır. Dar anlamıyla iftinân ise bedî' ilmi içerisinde ele alınan edebi bir sanattır. İftinâna dair yapılan çalışmalarda geniş anlamın yaygın kullanıldığı ifade edilebilir.¹⁸ Bu noktada geniş anlamda iftinân, iltifât, tıbâk, murââtî'n-nazîr, tahallus, istitrâd gibi bedî' sanatlarını içine alan şemsiye bir kavram halini almaktadır.¹⁹ Mesela iltifât sanatında da zamirler vasıtasıyla türden türe geçiş veya intikal söz konusudur.²⁰ Bu sayede iftinân sanatında da olduğu gibi sözün etkili ifadesi ve dinleyicinin dikkatini yönlendirme mümkün olmaktadır. İftinân ile diğer edebi sanatların arasındaki ilişkiyi anlamak için bu sanatın bedî' ilmi içerisindeki yerini incelemek gerekmektedir.

2. Bedî' İlmi İçerisinde İftinân Sanatı

Bedî' kelimesi sözlükte, "eşsiz, benzersiz, örneği olmayan" vb. manalara gelmektedir. Terim olarak ise belagat ilminde sözün güzelleştirilmesinin usul ve ilkelerini inceleyen bir alandır. Başka bir ifadeyle bedî', meânî ve beyân ilimlerinin usul ve kaidelerine uygun olarak getirilen sözün daha etkili, sanatlı ve süslü ifade edilmesini sağlar.²¹ Tıbâk, mukabele, tevriye, murâât-ı nazîr, leff-ü neşr, mübalağa, iftinân vb. sanatlar mana ile ilgili güzelleştiriciler, cinâs, seci, teşri, mümâsele, lüzümü mâ lâ yelzem vb. sanatlar ise lafız ile ilgili güzelleştirici sanatlar arasında yer almaktadır. Her ne kadar lafız ve mana şeklinde bir ayırım bulunsa da lafzî sanatların da mana boyutunun varlığı söz konusudur.²²

→

Ferec İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beirut: Dâr'ul-Kütüb'il İlmiyye, 1995), 9/102; Ebû Bekr İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-â'yân*, thk. İhsan Abbâs (Beirut: Dâru Sadır, 2013), 2/162.

¹⁸ İftinân sanatına dair yapılan çalışmalarda iftinân teriminin tanımı yapıldıktan sonra türden türe intikal etmek manası temel alınarak diğer sanatlarla bağlantılı bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Bu durumda genel anlamıyla iftinân, içerisinde intikal ve konu değişimi bulunan diğer sanatların üstünde bir kavram olarak nitelendirilebilir. Bkz. Fâtıma Alinezhad - Saîde Mirhaghjoo, "el-İftinân ve'l-ifâde fî resâil İbn Haldûn ve İbnü'l-Hatîb", *Dirâsâtu'l-Edebi'l-Muâsır* 35 (1396 1976), 11-23; Gayde Ahmed Sa'dûn, "el-İftinânü'l-lügavî fî şîri Ebî Derrâc el-Kastâlî; el-Elfâzu'd-dâleti ale's-sahrâ unmuzece", *Mecelletü't-Terbiye ve'l-İlim* 16/1 (2009), 149,157; Ubeyde, *İftinânü'l-Kur'ân beyânü murâati'l-Kur'ân li ma'hudi'l-Arab fî binâi'l-hitâb*, 7.

¹⁹ Erken dönem eserlerde bazı edebi sanatları kullanmada ve sanatlar arası intikalde iftinân kelimesinden yararlanıldığı görülmektedir. Abdülvâhid ed-Dihmenî, "Belâgatu'l-iftinân: Dirâse Tahliliyye fî şîri Zühayr b. Ebî Sulmâ", *Mecelletü Külliyyeti'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyye* 47 (2014), 211-212, 219.

²⁰ İltifât sanatının tanımı ve kullanımları için bkz. İsmail Durmuş, "İltifât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/152; Müşerref Ulusu Ülger, *Arap Dili ve Belâgatında İltifat Sanatı* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008); Muhittin Eliaçık, "İltifat Sanatı Üzerine Bir İnceleme", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/85 (2018), 1-6.

²¹ Bedî' ilminin sözlük anlamı, Kur'an'daki kullanımları ve tarihsel arka planı için bkz. Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalâhâti'l-belâgiyye ve tetavvuruhâ*, 222-225; Hacımüftüoğlu, "Bedî", 5/320-322; Fatma Serap Karamolloğlu, *Kur'an Işığında Belagat Dersleri Bedî' İlmi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2023).

²² Bedî' ilminin özellikle modern dönemde farklı tasnifleri yapılmıştır. Bkz. Emîl Bedî' Ya'kûb - Mişhâl Âsî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fî'l-lüga ve'l-edeb* (Beirut-Lübân: Dâru'l-İlm Lil-Melâyîn, 1987); Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fî ulûmi'l-belâga; el-bedî ve'l-beyân ve'l-meânî*; Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân*

→

Bedî' ilmi, ilk olarak halife İbnü'l-Mu'tez'in (öl. 296/908) *Kitâbü'l-Bedî'* adlı eserinde müstakil bir şekilde ele alınmış, ancak sınırlı bir tasnife tabi tutulmuş- tur;²³ zamanla Cürçânî (öl. 471/1078-79), Râzî (öl. 606/1210), Sekkâkî (öl. 626/1229) ve Kazvîni (öl. 739/1338) gibi âlimlerin katkılarıyla şekillenmiş, bazı sanatlarda anlam genişlemeleri ya da daralmalar yaşanmış, yeni türler eklenmiş ya da çıkarılmıştır.²⁴ Bu ilim içinde yer alan iftinân sanatı ise "muhassînât-ı maneviy- ye" kapsamında, zıt veya farklı temaları (medih-hicâ, taziye-tebrik, va'd-va'id vb.)²⁵ bir beyit veya cümlede uyum içinde bir araya getirme sanatı olarak tanımlanmıştır; kaynaklarda terimi ilk zikreden İbn Ebî'l-İsba'(öl. 654/1256) olsa da²⁶, İbn Tabâtâbâ'nın (öl. 322/934) *İyâru's-sî'r* adlı eserinde de adını vermeden iftinân ör- neklerine rastlanmaktadır.²⁷

Daha önce de belirtildiği üzere iftinân sanatının tanımı kapsamına giren, te- hallus, istitrâd, izdivâc²⁸ vb. bedî' sanatları da vardır. Her ne kadar tanım bazında benzerlikler olsa da makâsîd düzeyinde birtakım ayırıcı noktalar söz konusudur. Nitekim iftinân bir amaçtan bir amaca veya bir konudan başka bir konuya intikali içermektedir. Bu açıdan bakıldığında iltifât sanatı da zamirler arası intikal demektir. Aynı şekilde istitrâd sanatı da asıl konudan çıkış başka bir konuya geçişi ifade etmektedir.²⁹ Tehallus ise şiirin veya metnin bir bölümünden bir diğerine bağlantı kurarak geçiş yapmak diye tanımlanmaktadır.³⁰ Ancak iftinân sanatındaki geçiş

→

Bedî', 275-276, 367; Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, 5-8; Aktepe, *Arap Dilinde Bedî' İlmi*, 56,73.

²³ Hacımuftüoğlu, "Bedî", 5/320-322; Taşdelen Hasan, "Belâgat İlmi ve Tarihi", *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, ed. İsmail Güler (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 243-276; Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*, 20-32.

²⁴ Bedî' ilminin gelişim aşamaları ve içerisinde yer alan terim ve sanatların klasik ve modern dönemde nasıl sınıflandırıldıkları hakkında bkz. Muhammed b. Ali es-Sâmil, "Belâgat Terminoloji Sorunları - Terimlerin Çokluğu, Çeşitliliği, Çokanlamlılığı ve Yapıları-", çev. Ömer Kara, *Usul İslam Araştırmaları* 19/19 (2013), 61-103; Ahmet Gezek, "Modern Arap Belâgatı Kitaplarında Bedî' İlminin Tasnifine Yönelik Farklı Yaklaşımların Değerlendirilmesi", *Mizânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi* 16 (2023), 172-184; İsa Güceyüz, *Belâgat İlimleri Tarihi-Terimleşme Bağlamında-* (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 278-317.

²⁵ İbn Masûm, *Envârü'r-rebi' fi'l-envâi'l-bedi'*, 320-321; Ahmed el-Hâşîmî, *Cevâhirü'l-belâga fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedi'*, 302-303; Durmuş, "İftinân", 21/521.

²⁶ İbn Ebî'l-İsba', iftinânı sadece birbirine zıt şiir türlerinin bir araya getirilmesi şeklinde tanımlamaktadır. Bkz. İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîrû't-tahbîr fi snâati's-sî'ri ve'n-nesr ve beyân i'câzi'l-Kur'ân*, 588; Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, 107.

²⁷ Muhammed Ahmed İbn Tabâtâbâ, *İyâru's-sî'r*, thk. Abbâs Abdüssâtîr (Beyrut-Lübnân: Dâru'l-Kütüb'il-İlmiyye, 1426), 81-82.

²⁸ İzdivâc sanatı, kalıp, kafiye ve revî bakımından birbirine yakın iki kelimeyi bir araya getirmektir. Bkz. Ahmed el-Hâşîmî, *Cevâhirü'l-belâga*, 330; Cezâ el-Musârava, "Zâhiratü'l-izdivâc fi'l-Arabiyye", *el-Mecelletü'l-Ürdüniyye Fi'l-Lügati'l-Arabiyyeti ve Âdâbihâ* 1/1 (2005), 15-40.

²⁹ İstitrâd, bir amaca binaen asıl konunun dışına çıkmaktır. Araya giren sözden sonra asıl konuya intikal edilir. Arap belagatında istitrâd sanatının kullanım alanları için bkz. Matlûb, *Fünûn Belâgiyye*, 303-307; İsmail Durmuş, "İstitrâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/401-402; Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*, 341-342; Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, 104-106.

³⁰ Tehallus sanatının tanımı ve örnekleri için bkz. İsmail Durmuş, "Tehallus", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/317-319; Adnan Arslan, "Mütenebbî Şiirlerinde Bir Geçiş Estetiği Olarak Tehallus", *RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/2 (2022), 233-242.

durumunda bölüm değil, farklı türlerin arasında bir geçiş söz konusudur. Görüldüğü üzere belirtilen sanatların iftinânla konudan konuya veya türden türe geçişte ortak olduğu ifade edilebilir. Ancak bu durum iftinân kelimesinin geniş anlamda ele alınmasının bir sonucu olarak da görülebilir. Zira dar anlamıyla iftinân birbirine zıt veya muhtelif söz türlerinin bir arada kullanılması olarak tanımlanmaktadır.³¹

İftinân sanatının özellikle temzîc³², idmâc, tekmiîl³³ ve ta'lik³⁴ sanatlarıyla benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bu benzerliğin temelinde her bir edebi sanatın söz sanatlarını veya şiir türlerini bir araya getirme düşüncesi yatmaktadır.³⁵ Ta'lik ve idmâc sanatlarında sadece şiir türlerini cemetme gayesi vardır. Temzîc sanatında ise hem bedî' sanatlarının hem de şiir türlerinin bir arada kullanılması söz konusudur. Bu yönüyle iftinân ile temzîc sanatı ayrılmaktadır.³⁶ Diğer sanatların ise şiir türlerini konu almaları yönüyle iftinân sanatıyla benzerlik gösterdikleri belirtilebilir. Ancak işleyiş konusunda farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin ta'lik sanatında şiir türlerinden biri getirildikten sonra aynı türe başka bir mananın ta'lik ettirilmesi veya iliştilmesi söz konusudur. İdmâc³⁷ da belli bir anlamı ifade eden kelamın başka bir mana kazanacak şekilde kullanılmasıdır.³⁸ Buradan hareketle iftinânla benzerlik gösteren sanatların kullanım bakımından veya gaye yönüyle ayrıştıkları belirtilebilir.

İftinân adıyla kavramsallaştırılan bu sanat, daha geç dönemde üzerinde durulsa da erken dönem Arap şairlerinin kullanımlarında kendine yer bulmuştur. Arap kasidelerinde, İslam öncesi dönemden başlayarak farklı temaların bir araya getirildiği görülmektedir. Nesib, rihle, medih, fahr ve tasvir gibi çeşitli konuların, aynı kaside içerisinde belirli bir düzenle işlendiği bilinmektedir. Ancak, bu farklı temaların tek bir beyit içinde birleştirilmesi, daha ziyade muhdes dönemde gelişen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, iftinânın bedî' sanatları arasında değerlendirilmesi anlamlıdır. Zira bu sanat, beyitlerin kendi içinde bir bütün-

³¹ Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalâhâti'l-belâgiyye ve tetavvuruhâ*, 79-81, 173-179, 294; Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*, 341, 429; ed-Dihmenî, "Belâgatu'l-iftinân: Dirâse Tahliliyye fi şî'ri Zühayr b. Ebî Sulmâ", 219-220; Ubeyde, *İftinânu'l-Kur'ân beyânu murâati'l-Kur'ân li ma'hudi'l-Arab fi binâi'l-hitâb*, 13, 20-22, 26.

³² Temzîc, mütekellimin söz sanatları ile şiir türlerini bir arada kullanma sanattır. Bkz. İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîrû't-tahbîr*, 536-539; Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalâhâti'l-belâgiyye ve tetavvuruhâ*, 416-417.

³³ Tekmil, mütekellimin söz türlerinden birinde tam bir manayı verdikten sonra eksik olduğunu düşünmesi üzerine sözü ilk mananın dışında başka bir mana ile tamamlamasına denir. Bkz. Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalâhâti'l-belâgiyye ve tetavvuruhâ*, 411; Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmî ve Sanatları*, 183-185.

³⁴ Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalâhâti'l-belâgiyye ve tetavvuruhâ*, 388-389.

³⁵ İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîrû't-tahbîr*, 538-539.

³⁶ Hamevî, *Hizânetü'l-edeb*, 145; İbn Masûm, *Envârü'r-rebi' fi'l-envâi'l-bedi'*, 66; Saraç, "Salahaddîn-i Uşşakî'nin Belagat İle İlgili Eseri ve Bu Eserdeki Edebi Terimler", 294-295.

³⁷ İdmâc, bir sözün açık ve kapalı iki anlam veya tema içermesidir. Bkz. İsmail Durmuş, "İdmâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/476; Muhittin Elicaçık, "Belâgat Kitaplarında İstibtâ / İdmâc Sanatının Tarif ve Tasnifi", *Kalem Dergisi* 5/10 (2017), 61-66; Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*, 352-353.

³⁸ İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîrû't-tahbîr*, 443, 449; Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-mufasssal fi 'ulûmi'l-belâga*, 52-54, 390-392.

lük oluşturduğu ve her beytin yalnızca tek bir konuya hasredildiği İslam öncesi şiir anlayışından kısmi bir kopuşu temsil etmektedir.

3. İftinân Sanatının Kullanım Alanları

Bedî' ilmi içerisinde iftinân sanatının geniş bir kullanım yelpazesi bulunmaktadır. Zira günlük hayatta insan, birçok farklı bağlamda çeşitli duyguları bir arada yaşayabilmektedir. İftinân sanatı nesirde ve nazımda olmak üzere iki formda kullanılmaktadır. Ancak var olan kullanımların nazım ağırlıklı olduğunu söylemek mümkündür. Nesir formunda kullanımı ise daha çok Kur'ân'da görülmektedir. Nitekim Kur'ân'da, tahzîr-tebşîr, va'd-va'id, medh-zem gibi söz türlerinde iftinân sanatı kullanılmıştır.³⁹ İftinân sanatının nazım şeklinde kullanımı ise oldukça yaygındır. Gerek İslam öncesi dönemde gerekse sonrasında iftinân sanatının şairler tarafından sıklıkla kullanıldığı belirtilebilir. Bu çerçevede Antere (öl. 614 [?]), Huttay'e (öl. 59/678 [?]), İmrüülkays (öl. 540 dolayları), Abdullah b. Tâhir (öl. 230/844), Abdullah b. Hemmâm es-Selûlî (öl. ?), Ebû Nüvâs (öl. 198/813 [?]), Ebû Temmâm (öl. 231/846), Ebû Firâs b. Hamdân (öl. 357/968), İbn Ebi'l-İsbâ vb. birçok şair ve müellifin iftinân sanatına başvurduğu görülmektedir.⁴⁰ Bu kısımda iftinân sanatının kullanıldığı başlıca bağlamlar ve söz türlerine yer verilecektir.

3.1. Taziye-Tebrik

İftinân sanatı, en yoğun şekilde taziye ve tebrik konularında kullanılmaktadır. Özellikle emirler ve halifeler gibi yüksek mevkilerde bulunan kişilerin vefatı durumunda, hem ölen kişi için taziye sunulması hem de halefine yönelik tebrik ifadelerinin iletilmesi gerekli görülmektedir.⁴¹ Bu bağlamda, iftinân sanatını ele alan erken dönem eserlerinden *İyâru's-şî'r*, bu sanata dair dikkat çekici bir örnek sunmaktadır. Babası ölen Emevî halifesi Yezîd b. Muâviye'ye (öl. 64/683) Atâ b. Ebî Sayfî şu şekilde hitap etmiştir: “أَصْبَحْتَ رُزِيَتْ خَلِيفَةَ اللَّهِ وَأَعْطِيَتْ خِلَافَةَ اللَّهِ، قَضَىٰ مُعَاوَيْةٌ حُبَّهُ فَيَغْفِرُ . اللهُ ذَنْبُهُ، وَوَلِيَتْ الرِّيَاسَةَ . وَكُنْتَ أَحَقَّ بِالسِّيَاسَةِ فَاشْكُرْ اللهُ عَلَى عَظِيمِ الْعَطِيَّةِ وَاحْتَسِبْ عِنْدَ اللهِ جَلِيلَ الرِّزْيَةِ. (Allahın halifesinin acı kaybına uğradın ve hilafet makamı verildin. Muaviye ecelini doldurdu, Allah günahlarını affetsin, sen de riyasete geldin ve bunu en hakeden kişisin. Allahın verdiği büyük nimete şükret, büyük belaya karşı sabret.)⁴²

Benzer bir hadisede Ebû Nüvâs, Hârûn Reşîd (öl. 193/809) öldükten sonra onun taziyesini içeren aynı zamanda hilafet makamına gelen Emin'i tebrik eden bir şiir kaleme almıştır:

³⁹ İftinân sanatının Kur'ân'daki örnekleri için bkz. Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b Ebî Bekr Suyûtî, *Mu'terakü'l-akrân fi 'icâzi'l-Kur'ân* (Beyrut-Lübân: Dâru'l-Kütüb'il-İlmiyye, 1988), 1/294; Şemseddin Muhammed Akile, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Mecmûatun min Müellifîn (Birleşik Arap Emirlikleri: Merkezi'l-Buhûs ve'd-Dirâsât, 1427), 6/208-209.

⁴⁰ İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîrû't-tahbîr*, 588-589; Hamevî, *Hizânetü'l-edeb*, 138-145; İbn Masûm, *Envârü'r-rebi' fi'l-envâi'l-bedi'*, 63-68.

⁴¹ Taziye ve tebrik temasının bir arada kullanılması ve örnekleri için bkz. Mehmet Şirin Aladağ, “Klasik Arap Mersiyesinde Sıra Dışı Bir Tema: Tâziye ve Tebriğin Bir Arada Sunumu”, *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 10/1 (30 Haziran 2024), 112-137.

⁴² Bu ifadelerin Abdullah b. Hemmam es-Selûlî'ye atfedildiği de görülmektedir. İbn Tabâtâbâ, *İyâru's-şî'r*, 81.

تَعَزَّزَ أبا عَبَّاسٍ عَنِ خَيْرِ هَالِكٍ بِأَكْرَمِ حَيٍّ كَانَ أَوْ هُوَ كَائِنٌ
حَوَادِثُ أَيَّامٍ تَدْوُرُ صُرُوفُهَا لَهْنٌ مَسَاوِ مَرَّةٍ وَمَحَاسِنُ
وَفِي الْحَيِّ بِالْمَيْتِ الَّذِي عَيَّبَ الثَّرَى فَلَا أَنْتَ مَغْبُونٌ وَلَا الْمَوْتُ غَابِنٌ

Ey Ebu Abbas! Ölmüşlerin en hayırlısına karşı, gelmiş gelebilecek en yüce insan ile gönlünü teselli et.

Zamanın devranı durmaksızın döner; kimi zaman kötülük eder, kimi zaman iyilik..

Yaşayanlarda toprağın örttüğü o ölüye bedel biri vardır; ne sen kayıp yaşadın ne de ölüm kazandı.⁴³

Taziye ve tebrik türü bağlamında bir diğer örnek de şu şekildedir:

كَادَتْ تُفَارِقُنَا أَنْفَاسُنَا أَسْفَاً ... لِمَا غَدَا خَيْرٌ مِنْ يَجْمِي الْحَمَى سَلَفَاً
لَمْ تَزَقْ أَدْمُعَنَا مِنْ حُزْنِ أَكْبِدَانَا ... عَلَيْهِ حَتَّى رَأَيْنَا نَجْلَهُ حَلَفَاً

Neredeyse üzüntüden nefesimiz duracaktı, seleflerden toprağını savunanların en hayırlısı gittiği için. Gözlerimiz çiğirimizin hüznünden kuruyamadı. Meğerki onun çocuğunu halefi olarak gördük.⁴⁴

Görünüşe göre, Arap edebiyatının ilk dönemlerinden itibaren taziye ile tebriki birleştirme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, iftinân sanatının ilk örneklerinin bu iki türün bir araya getirilmesinde görülmesi son derece doğaldır. Ayrıca, taziye ve tebrik türlerinin barındırdığı duyguların birbiriyle zıtlık taşıması, bu iki türün bir arada kullanılmasını daha da dikkat çekici hale getirmiş olmalıdır.⁴⁵

3.2. Medih-Hicâ

Taziye ve tebrik türleri gibi zıtlık barındıran diğer iki tür ise medih ve hicâdır. Bu iki türün birbirine karşıt yapıları, bir araya getirilmelerini güçleştirmektedir. Ayrıca, medih ve hicânın bir arada kullanılmasına yönelik belirgin bir ihtiyaç duyulmadığı da anlaşılmaktadır. Buna rağmen, belagat kitaplarında bu türlerin ustalıklı birleştirildiği bazı başarılı örnekler⁴⁶ rastlanmaktadır:

يَزِيدُ سَلِيمٍ وَالْأَعْرُ بِنُ حَاتِمٍ شَتَّانَ مَا بَيْنَ الْيَزِيدِيِّ فِي النَّدَى
وَهُمُ الْقَيْسِيُّ جَمْعُ الدَّرَاهِمِ فَهَمُّ الْقَيْسِيِّ الْأَزْدِيُّ إِثْلَافُ مَالِهِ
وَلَكِنِّي فَضَّلْتُ أَهْلَ الْمَكَارِمِ فَلَا يَحْسَبُ الْقَيْسِيُّ أَنِّي هَجَوْتُهُ

Cömertlikte iki Yezid arasında uçurumlar var: biri Süleym'in Yezid'i ve Hâtim'in oğlu parlak Yezid

Ezdi olanın kaygısı malını infak etmede, Kaysî olanın derdi ise servet biriktir-

⁴³ İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîrû't-tahbîr*, 589.

⁴⁴ Abdurrahman Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye* (Dimeşk-Beyrût: Dâru'l-Kalem-ed-Dâru's-Şâmiyye, 1996), 2/475.

⁴⁵ İbn Masûm, *Envârü'r-rebi' fi'l-envâi'l-bedî'*, 323.

⁴⁶ Bu temaya dair örnekler için bkz. Zahit Kaplangöz, "Emevî Dönemi Şairlerinden Kutâmî ve Lâmiyye Türü Şiiri", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 9/1 (28 Mart 2025), 483-492.

mede.

*Ancak Kaysî olan, onu yediğimi sanmasın; ben yalnızca üstünlüğü cömert olana verdim.*⁴⁷

Rabîa b. Sâbit er-Rikkî'ye (öl. 198/814) ait olan bu beyit, Yezîd b. Hâtim el-Mühellebî'yi (öl. 170/787) överken, aynı ismi taşıyan Süleym kabilesinden Yezîd'i yermektedir.⁴⁸ Şair, üçüncü beyitteki "onu yediğimi sanmasın" ifadesiyle, sözlerinde kasti bir küçümseme olmadığını, aksine bir gerçeği dile getirdiğini vurgulamaktadır. Böylece, yargıları daha keskin bir ton kazanmakta ve muhatabını daha şiddetli bir şekilde aşağılamış olmaktadır.

Medih-hicâ kapsamında Mütenebbî'nin Seyfûddeve'yi övdüğü ve yediği beyiti örnek gösterilebilir:

يَا أَغْدَلَ النَّاسِ إِلَّا فِي مُعَامَلَتِي فِيكَ الْخِصَامُ وَأَنْتَ الْخِصْمُ وَالْحَكْمُ

*Ey benim dışımda herkese çok adaletle muamele eden kişi! Tartışma sana da-irdir, hasım da hakem de sensin*⁴⁹.

Aralarında yaşanana bazı hadiselerden dolayı hamisine içerlemiş olan şair ona sitem etmektedir. Bu sitemini methiyesi içerisine yerleştirerek ustalıkla şikâyetini hamine aktarmıştır⁵⁰.

3.3. Gazel-Hamaset

İftinân sanatının kullanım alanları arasında en sık zikredilen örneklerden biri de gazel ve hamasenin iç içe geçtiği beyitler olmuştur. Zira bu iki şiir türü duygular ve etki bakımından belirgin bir karşıtlık taşımaktadır. Gazelde sevgi ve aşk temaları ön plandayken hamaset şiirlerinde şair, kendi ve kabilesinin gücünü vurgulamaktadır. Bununla birlikte savaş ve sevgi ikilemi, tarihin en eski motiflerinden biri olarak Arap şiirinde de kendine yer bulmuştur:

إِنْ تُعْدِي دُونِي الْقِتَاعَ فَإِنِّي طَبٌّ بِأَخِذِ الْفَارِسِ الْمُسْتَلْتِمِ

*Eğer yüzünü benden peçeyle gizlersen, bil ki ben miğferli savaşçıları da mağ-lup ederim.*⁵¹

Muallaka sahibi Antere, sevdiğinin kendini sakınmak için yüzünü örtmesinin fayda sağlamayacağını söylemektedir. Nitekim savaşta yüzünü demirlerle koruyan savaşçılar bile onun yiğitliği karşısında çaresiz kalmaktadır. Şair, bu beyitte hem sevdiğine duyduğu derin tutkuyu hem de savaş alanındaki üstün maharetini ustalıkla bir beyitte sığdırmıştır. Sevdiğine duyduğu arzu ve onu elde etme kararlılığı-

⁴⁷ İbn Muzaffer el-Hâtimî, *Hilyetü'l-muhâdara*, thk. Cafer el-Kitânî (Irak: Dârü'r-Raşid Li'n-Neşr, 1979), 2/232-233.

⁴⁸ el-Hâtimî, *Hilyetü'l-muhâdara*, 2/232-233.

⁴⁹ el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2/475.

⁵⁰ Kasîde hakkında bilgi ve yorum için bkz. Muhammed Emin Bayır, *Mütenebbî' ve Şiirlerinde Gazel Unsurları*, ed. Yusuf Buhan (İstanbul: Özgü Yayınları, 2023), 154-158.

⁵¹ İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîrû't-tahbîr*, 588.

la savaşta düşmanı mağlup etme isteği arasında bir benzerlik kurmaya çalışmaktadır. Beyit, İslam öncesi dönemde nadiren görülen iftinân sanatının günümüze ulaşan en erken örneklerinden biri sayılır.

3.4. Va'd-Vaîd

İftinân sanatında sıklıkla karşılaşılan kullanımlardan biri de va'd-vaîd türlerinin bir araya getirilmesidir. Bundan önce değinilen taziye-tebrik, medih, hicâ, gazel-hamaset türlerindeki karşıtlıklar burada da aşikârdır. Nitekim va'd, gelecekle ilgili iyi bir şeyi müjdelemek anlamı taşıırken, vaîd ise daha çok tehdit manasında kullanılmaktadır. Bu iki türün bir araya getirildiği örnekler Kur'ân'da sıklıkla rastlanabilir:

ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذُرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثًّا

Sonra takva sahiplerini oradan kurtarırız ve zalimleri diz çökmüş olarak bırakırız.⁵²

Kur'ân'ın kutsal bir kitap olması nedeniyle ahlâkî öğütler içermesi ve bu öğütleri vaatler ve tehditlerle desteklemesi son derece doğal bir durumdur. Bu vaatler ve tehditler kimi zaman ayrı ayrı zikredilse de, genellikle verilen örnekte olduğu gibi bir arada sunulmaktadır. Böylece, iyilik ile kötülük arasındaki karşıtlık vurgulanarak hem vaatlerin hem de tehditlerin etkisi güçlendirilmekte ve ahlâkî mesajların daha etkili bir şekilde iletilmesi sağlanmaktadır. Aynı etkinin bazı beyitlerde iftinân sanatı kullanılarak da hedeflendiği görülebilir:

وَإِنَّا لَمُطْعَمُونَ إِذَا قَدَرْنَا	وَإِنَّا لَمُهْلِكُونَ إِذَا ابْتُلِينَا
وَإِنَّا لَمَانِعُونَ لِمَا أَرَدْنَا	وَإِنَّا لَنَارِلُونَ بِحَيْثُ شِئْنَا
وَإِنَّا لَنَارِكُونَ إِذَا سَخَطْنَا	وَإِنَّا لَاحْتَدُونَ إِذَا رَضِينَا
وَإِنَّا لَعَاصِمُونَ إِذَا أُطِعْنَا	وَإِنَّا لَعَاظِمُونَ إِذَا عُصِينَا

*Onların diyarında çadırlarımızı kurunca, Mead kabileleri bilirler ki;
Güç bulduğumuzda yediren biziz, sınıdığımızda perişan eden biziz,
Dilediğimizi koruyan biziz, istediğimiz yerde konaklayan biziz,
Hoşlanmadığımız şeyi bırakan biziz, sevdiğimiz şeyi alan biziz,
İtaat edilince koruyan biziz, isyan edilince sertleşen biziz.⁵³*

Amr b. Külsûm'un (öl. 584 veya 600) kabilesini yüceltmek amacıyla kaleme aldığı muallakasının son bölümünde yer alan bu beyitler, İslam öncesi dönemde iftinân sanatının örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Şair, kabilesinin gücünü tasvir etmek için vaatleri ve tehditleri ardı ardına sıralamıştır. Bu beyitlerde ortaya konulan güç anlayışı, taassuba dayalı ve rastgele bir nitelik taşımaktadır; zira Cahiliye dönemi güç algısı, kişinin ve kabilesinin dilediğini yapabilmesi ve

⁵² Meryem, 19/72.

⁵³ Hüseyin b. Ahmed Zevzenî, *Şerhu'l-muallakâti's-seb'* (Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 2002), 234.

herhangi bir sorumluluk ya da hesap verme yükümlülüğü taşınamaması üzerine kuruludur. Bu bağlamda, Amr b. Külsüm ve kabilesi Benî Tağlib, başka kabilelerin topraklarına girdiklerinde dahi kendi iradelerine göre hareket etmekte ve yaptıkları eylemlere kimse tarafından karşı konulması mümkün olmamaktadır. Bu durumu tasvir eden şair, kendileriyle dost geçinen kabilelere iyilikler vaat ederken, kendilerine karşı çıkan kabileleri tehdit etme yoluna başvurmuştur. Ayrıca bu iki türe tebşîr-tahzîr denildiği de kaynaklarda görülebilir.⁵⁴

3.5. Medih-Taziye

Taziye-Tebrik türlerinin birleştirilmesine yakın bir iftinân türü olmakla beraber medhin tebrik türünden bazı farkları söz konusudur. Zira tebrik, yaşayan bir kişiye elde ettiği bir makam ve mevki sonucu okunurken medih⁵⁵ genel anlamda böyle bir şart taşımamaktadır. Kısacası medih daha genel ve daha çok başvurulan bir türdür. Özellikle taziye şiirlerine sıklıkla medih bölümleri olduğu görülür. Nitekim ölen kişinin arkasından kalanların övülmesi onlara acılarını unutturmanın yollarından biridir. Hatta bazı taziye şiirlerinde amaç taziyeden çok methiye olmaktadır:

يَا أُخْتِ خَيْرِ أَخٍ يَا بِنْتَ خَيْرِ أَبِي كِنَايَةً بِيَمَا عَنِ أَشْرَفِ النَّسَبِ
أَجَلٌ قَدْرَكَ أَنْ تُسَمِّيَ مُؤَيَّنَةً وَمَنْ يَصِفُكَ فَقَدْ سَمَّاكَ لِلْعَرَبِ

Ey en hayırlı ağabeyin kardeşi! Ey en hayırlı babanın kızı! Bu en şerefli nesebin bir anlatısı.

*Ağıtlar içinde adını anmaya cesaret edemem, zaten anlatıldığında seni tüm Araplar tanır.*⁵⁶

Bedî sanatlarını kullanmadaki ustalığıyla tanınan Mütenebbî (öl. 354/965), iftinân sanatından da yoğun bir şekilde yararlanmıştı. Farklı türleri büyük bir başarıyla bir araya getiren şair, Seyfüddevle'nin (öl. 356/967) vefat eden kız kardeşi için yazdığı mersiye, "Ey en hayırlı ağabeyin kardeşi!" ifadesiyle başlamaktadır. Şair, devamında ismini açıkça zikretmeme gerekçesi olarak herkesin onu tanıdığını öne sürerek bir tür hüsn-i ta'lîl⁵⁷ yapmaktadır. Ancak birinci beyitte açıkça görüldüğü üzere, bu şekilde başlamasının asıl sebebi, mersiye'nin temel amacını oluşturan Seyfüddevle'yi övme gayesidir. Zira vefat eden kız kardeşin gerçek değeri, Seyfüddevle ile olan akrabalığından kaynaklanmaktadır.

Benzer bir durum Seyfüddevle'nin annesi vefat edince yaşanmıştır:

وَزَلَّتْ وَمَ تَرَى يَوْمًا كَرِيهًا يُسِّرُ الرُّوحَ فِيهِ بِالرَّوَالِ
رَوَائِ الْعَزِّ حَوْلَكَ مُسَبِّطًا وَمُلْكُ عَلِيٍّ ابْنِكَ فِي كَمَالِ

Ölmüş olsan da bir kere bile ölümü isteyeceğin bir kötülük yaşamadın.

⁵⁴ Bkz. Muhyiddin Derviş, *İrâbu'l-Kurân ve Beyânuhû* (Suriye: Dâru'l-İrşâd, 1415), 6/135.

⁵⁵ Mustafa Çağrı, "Medih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/304-305.

⁵⁶ Ebü't-Tayyib Mütenebbî, *Dîvânü'l-Mütenebbî* (Beirut: Dâru Beyrut, 1983), 433.

⁵⁷ Hüsn-i ta'lîl, bir özellik veya sıfat için gerçek olmayan hayali güzel bir sebep iddia etmektir. Bkz. Muhittin Eliaçık, "Belâgat Kitaplarında Hüsn-i Ta'lîl'in Tarif ve Tasnifi", *Journal of Social and Humanities Sciences Research* 4/10 (2017), 436-440.

*İzzet sütunları etrafında yükseliyordu, oğlun Ali'nin mülkü zirvedeydi.*⁵⁸

Mütenebbî, Seyfüddevle'nin annesi için kaleme aldığı mersiyede, onun hayatını mutlu ve huzurlu bir şekilde tamamladığını ifade eder. Bu mutluluğun sebebi olarak ise oğlunun kurduğu emirliğin güçlü ve izzetli bir yapıya sahip olması gösterilir. Şair, bu eserinde de hem vefat eden kişinin taziyesini hem de geride kalan Seyfüddevle'nin methini ustalıklı bir araya getirmeyi başarmıştır.

3.6. Taziye-Fahr

Medih ve taziye türlerinden sonra fahrî da yakınlığı sebebiyle zikretmek gereklidir. Buradaki fark medihte ölenin yakınları övülürken fahrda şair veya yazar kendini övmeyi amaçlamaktadır.⁵⁹ Buna dair belagat kaynaklarında⁶⁰ en sık verilen örnek Kuran'daki şu ayettir:

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَىٰ وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ

*Yeryüzündeki her şey fânîdir. Ancak celal ve ikram sahibi rabbinin zatı kalıcıdır.*⁶¹

Ayetin ele alındığı belagat kitaplarına göre ilk ayet, insanların fânî oluşunu vurguladığı için taziye türüne, ikinci ayet ise Allah'ın kalıcılığını öne çıkardığı ve açık bir övgü niteliği taşıdığı için fahr türüne ait kabul edilmiştir. İkinci ayetin fahr kapsamında değerlendirilmesi tartışmasız bir şekilde doğaldır. Ancak ilk ayetin taziye olarak nitelendirilmesi bazı tereddütlere yol açmaktadır. Zira Kur'an'da insanların ölümlü olduğuna dair ifadeler birçok kez tekrarlanmıştır. Kur'an'ın genel yapısı ve ilgili ayetin bağlamı dikkate alındığında, bu ifadenin taziye değil daha ziyade vaîd ya da vaaz türlerine ait olarak değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Nitekim ayeti ayrıntılı bir şekilde ele alan tefsir kitapları, asıl maksadın bu bağlam olduğunu ortaya koymaktadır.⁶²

Taziye ile fahrın birlikteliği, özellikle zorlu ve nadir rastlanan türler arasında değerlendirilmektedir. Zira taziye amacıyla yazılan şiirlerde, genellikle ölenin yakınları hakkında medihlere yer verilmesi doğal karşılanırken, şairin kendisini övmesi beklenmez. Ancak erken İslam döneminde dikkat çeken sıra dışı bir örnek, Mâlik b. Rayb'ın (öl. 60/680) kendi mersiyesini yazmasıdır.⁶³ Şöyle ki Saîd b. Osman'ın ordusuyla sefere çıkan Mâlik b. Rayb, ölümünden önce kaleme aldığı bu şiirde hem kendisine taziye sunmuş hem de kendi meziyetlerini överek eşine az rastlanır bir örnek oluşturmuştur:

⁵⁸ Mütenebbî, *Dîvânü'l-Mütenebbî*, 266.

⁵⁹ Fahr kelimesi ve teması hakkında bkz. Halim Öznurhan, "Arap Şiirinde Fahr Teması", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2006), 150-157.

⁶⁰ İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîrû't-tahbîr*, 589; İbn Masûm, *Envârü'r-rebî' fi'l-envâi'l-bedi'*, 320.

⁶¹ Rahmân, 55/26-28.

⁶² Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420), 29/354-357; Muhammed Tahir b. Muhammed İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dârü't-Tûnisîyye, 1984), 27/252-254.

⁶³ Mâlik b. Rayb'ın hayatı ve kendi mersiyesine dair bkz. Muhammed Ali Söylemez - Mücahit Küçükşarı, "Arap Şiirinde Şairin Kendisine Mersiiye Söylemesi: Mâlik b. er-Rayb'ın el-Kasîdetü'l-Yâ'îyye'si Örneği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63/2 (2022), 1064-1091.

وَلَا تَحْسَدَانِي بَارَكَ اللَّهُ فِيكُمَا
 مِنْ الْأَرْضِ ذَاتِ الْعَرْضِ أَنْ تَوَسَّعَا لِيَا
 حُدَّانِي فَجَزَانِي بِتُوبِي إِلَيْكُمَا
 فَقَدْ كُنْتُ قَبْلَ الْيَوْمِ صَعْبًا قِيَادِيَا
 وَقَدْ كُنْتُ عَطْفًا إِذَا الْحَيْلُ أُدْبِرَتْ
 سَرِيعًا لَدَى الْهَيْجَا إِلَى مَنْ دَعَانِيَا

Allah sizi mübarek kılsın, bu geniş toprakta geniş bir yer kazmayı bana çok görmeyin.

Beni alın ve kıyafetimden tutup sürükleyin, hâlbuki bundan önce sürüklenmesi zor biriydim.

Atlar dönerken ben saldıran kişiydim. Beni çağıran kişi için savaş meydanına atlardım.⁶⁴

Mâlik b. Rayb'ın aslında yol kesip geçimini eşkıyalıkla sağlayan biri olduğu anlatılmaktadır. Ancak bir şekilde, Horasan'a sefere çıkan bu orduya katılmıştır. Dönüş yolunda ciddi bir hastalığa yakalanmış ve ölümünün yakın olduğunu anlamıştır. Rivayetlere göre, bu durumdayken kendisi hakkında bir şiir kaleme almış, memleketine olan özlemini dile getirerek şiire başlamıştır.⁶⁵ Şiirin ilerleyen bölümlerinde, geniş bir mezar kazılmasını isteyerek hem kendine taziye sunmuş hem de kendisini öven ifadelerle yer vermiştir. İkinci beyitte, güzel bir hüs-n-i tahallus örneği de sergilemiştir. Mezara doğru sürüklenişini tasvir ederken, öncesinde kimseye boyun eğmeyen bir şahsiyet olduğunu vurgulamıştır. Üçüncü beyitte ise bu durumu açıklamış ve savaşta ki yiğitliği ile gücünün, bu özgürlüğün kaynağı olduğunu ifade etmiştir. Bu şiir, hem taziye hem de fahr türünü bir araya getirmesi bakımından güzel bir örnektir.

3.7. İtâb-İ'tizâr

İftinân sanatının kullanım alanları içerisinde sayılan söz türlerinden birisi de azarlama, kınama ve sitem manalarını ifade eden itâb ile özür anlamına gelen i'tizâr'dır. İtâb ve i'tizâr türünde kişi muhatabına eş zamanda hem sitemde bulunmakta hem de özür dilemektedir. Böylelikle sitem dolu bir ifadenin peşi sıra özür içerikli bir söz bir arada uyum içerisinde kullanılmış olmaktadır. İtâb-i'tizâr türünün İbn Ebi'l-İsba' tarafından kullanıldığı görülmektedir⁶⁶:

أَعْرَضْتُ عَنِّي وَمَلَأْتُ إِلَى الْإِ
 وَاشِي وَهَبَنِي قَدْ أَدْنَبْتُ فَاعْتَنِرْ

Hiçbir suçum olmamasına rağmen ispiyoncuya kandın ve benden ayrıldın. Suçlu olduğumu farzet de ne olur beni başışla⁶⁷

Yukarıdaki ifadenin ilk kısmında kişi yaşadığı haksızlığı belirtmiş ve karşısındakine sitemde bulunmuştur. Sonraki kısımda ise kişi muhatabtan kendisini suçlu kabul etmesini ve affetmesini talep etmektedir. İki kısım arasında zıt duygu değişimlerinin var olduğu belirtilebilir. İftinân sanatı sayesinde iki zıt söz türü uyum içerisinde bir arada yer almıştır.

⁶⁴ Ebü'l-Ferec İsfahânî, *Kitâbü'l-egânî*, thk. İhsân Abbâs vd. (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 22/211.

⁶⁵ İsfahânî, *Kitâbü'l-egânî*, 22/211.

⁶⁶ Abdülazîm b. el-Vâhid b. Zâfir İbn Ebi'l-İsba', *Bed'ü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Şeref Hıfni (Mısır: Nehdatu Mısır, 1995), 299.

⁶⁷ Durmuş, "İftinân", 21/521.

Yukarıda yer alan söz türleri ve temalar üzerinden iftinan sanatının zıt veya farklı tür ve duyguyu bir arada uyumlu bir şekilde sunduğu belirtilebilir. Bu çerçevede iftinân sanatının yere, zamana ve muhatabın durumuna göre şekillendiği görülmektedir. Zira taziye ve tebrik türleri düşünüldüğünde zıt iki temanın varlığı söz konusudur. Bu iki temayı bulunan yer, zaman ve ortama uygun bir şekilde aktarmak şairin şiire yönelik kabiliyetlerini ve ustalığını kullanmasıyla ilgilidir. Şair dilin sahip olduğu ifade imkânını başka bir deyişle edebi sanatları kullanmak suretiyle bunu sağlamaktadır. İki zıt tema veya türün ustalıkla bir araya getirilmesinde ise iftinân sanatı aracı bir sanat mesabesinde.

Sonuç

Bu çalışma, Arap dili belagatında önemli bir yer tutan iftinân sanatını tarihsel ve teorik bağlamda inceleyerek, bu sanatın edebi estetik üzerindeki etkilerini ve kullanım alanlarını değerlendirmeyi amaçlamıştır. Bed' ilmi kapsamında ele alınan bu sanat, özellikle birbirine zıt ya da farklı söz türlerini bir arada uyumlu bir biçimde sunma becerisini ifade ederken, belagat öğelerinin etkili ve estetik bir şekilde kullanılmasına olanak tanımaktadır. Araştırma iftinânın Arap belagatı içerisindeki yeri ve önemi üzerine kapsamlı bir değerlendirme sunmuş ve bu sanatın hem nazım hem de nesir formunda örneklerle kullanıldığını ortaya koymuştur. Kur'an'ı Kerim'deki va'd-va'id örnekleri, Câhiliye dönemi kasidelerinde taziye-tebrik birliktelikleri ve daha sonraki literatürde gazel-hamaset veya medih-hicâ gibi değişik duygu ve temaları birleştiren beyitler, bu sanatın farklı boyutlarda geliştirildiğini göstermektedir.

Elde edilen bulgular, iftinân sanatının yalnızca bir söz sanatı olmaktan öteye giderek bağlamsal anlam yaratımında önemli bir işlev üstlendiğini ortaya koymaktadır. Muhatab, zaman ve mekân gibi unsurları dikkate alarak farklı temaları uyumlu bir biçimde harmanlayabilen bu sanat, şair ve yazarların ifade becerilerini geliştiren etkili bir araç olarak öne çıkmıştır. Bu özellikleriyle iftinân sanatı, dinleyici veya okuyucunun dikkatini çekme, duygusal etkiyi artırma ve metne estetik bir boyut kazandırma açısından önemlidir. Ayrıca, iftinânın bed' ilmi içerisindeki diğer sanatlarla olan ilişkisi önemli bir bulgu olarak ortaya konmuş; tehallus, iltifât, temzîc, idmâc gibi sanatlarla benzerliklerine rağmen zıt veya farklı temaları özel bir uyumla bir araya getirme özelliği ile ayrıştığı görülmüştür. Bu durum, iftinânın kavramsal olarak geniş bir kapsama sahip olduğuna işaret etmektedir.

Bu çalışma iftinân sanatının Arap dili belagatı içerisindeki yeri ve önemini ortaya koyarken, bu sanatın ifade kabiliyetlerini zenginleştirici ve edebi estetiği geliştirici özelliğini vurgulamaktadır. Elde edilen bulgular, iftinânın şair ve yazarlar için ifade imkânlarını genişleten yaratıcı bir edebi sanat olarak literatüre katkı sağladığını göstermiştir.

Author Contribution / Yazar Katkısı: *Research design / Çalışmanın tasarlanması:* YB (%70), MEB (%30); *Literature review / Literatür taraması:* YB (%70), MEB (%30); *Data collection / Veri toplama:* YB (%60), MEB (%40); *Data analysis / Veri analizi:* YB (%80), MEB (%20); *Writing the article / Makalenin yazımı:*

YB (%60), MEB (%40); **Revision the article / Makale revizyonu:** YB (%60), MEB (%40)

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Ahmed el-Hâşimî, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyid. *Cevâhirü'l-belâga fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. thk. Yûsuf es-Sameylî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999.
- Akdemir, Hikmet. *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*. İzmir: Nil Yayınları, 1999.
- Akkâvî, İn'âm Fevvâl. *el-Mu'cemu'l-mufasssal fi 'ulûmi'l-belâga; el-bedî' ve'l-beyân ve'l-meânî*. Beyrut-Lübân: Dâru'l-Kütüb'il-İlmiyye, 2. Basım, 1996.
- Aktepe, Murat. *Arap Dilinde Bedî' İlmi*. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2024.
- Aladağ, Mehmet Şirin. "Klasik Arap Mersiyesinde Sıra Dışı Bir Tema: Tâziye ve Tebrîğin Bir Arada Sunumu". *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 10/1 (30 Haziran 2024), 107-143. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.1433553>
- Alinezhad, Fâtîma - Mirhaghjoo, Saîde. "el-İftinân ve'l-ifâde fi resâil İbn Haldûn ve İbnü'l-Hatîb". *Dirâsâtü'l-Edebi'l-Muâsır* 35 (1396 1976), 9-26.
- Arslan, Adnan. "Mütenebbî Şiirlerinde Bir Geçiş Estetiği Olarak Tehallus". *RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/2 (2022), 232-244.
- Aydın, Mustafa. *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmi ve Sanatları*. ed. Ömer Aydın. İstanbul: İşaret Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Bayır, Muhammed Emin. *Mütenebbî' ve Şiirlerinde Gazel Unsurları*. ed. Yusuf Buhan. İstanbul: Özgü Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Bulut, Ali. *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 6. Basım, 2017.
- Cezîrî, Abdurrahman. *el-Fıkhu 'ale'l-mezâhibi'l-erbai*. 5 Cilt. Beyrut-Lübân: Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, 2. Basım, 2003.
- Çağrı, Mustafa. "Medih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/304-305. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Dihmenî, Abdülvâhid. "Belâgatü'l-iftinân: Dirâse Tahliyye fi şi'ri Züheyr b. Ebî Sulmâ". *Mecelletu Külliyyeti'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyye* 47 (2014), 207-258.
- Dupriez, Bernard. *A Dictionary of Literary Devices*. ed. Albert W. Halsall. New York: Harvester Wheatsheaf, 1991.
- Durmuş, İsmail. "İdmâc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/476-477. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. "İftinân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/521-522. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. "İltifât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/152-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. "İstitrat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/401-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Durmuş, İsmail. "Tehallus". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/317-319. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Eliaçık, Muhittin. "Belâgat Kitaplarında Hüsn-i Ta'lîl'in Tarif ve Tasnifi". *Journal of Social and Humanities Sciences Research* 4/10 (2017), 435-440.
- Eliaçık, Muhittin. "Belâgat Kitaplarında İstitbâ / İdmâc Sanatının Tarif ve Tasnifi". *Kalem Dergisi* 5/10 (2017), 61-66.
- Eliaçık, Muhittin. "İltifat Sanatı Üzerine Bir İnceleme". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/85 (2018), 1-6.
- Eren, Ali Cüneyt. "Fatîha Süresinde Edebi Sanatlar". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2013), 41-73.
- Gezek, Ahmet. "Modern Arap Belâgatı Kitaplarında Bedî' İlminin Tasnifine Yönelik Farklı Yaklaşımların Değerlendirilmesi". *Mîzânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi* 16 (2023), 171-185.
- Güceyüz, İsa. *Belâgat İlimleri Tarihi-Terimleşme Bağlamında*. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Hacımuftuoğlu, Nasrullah. "Bedî'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/320-322. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

- Hamevî, Ebü'l-Mehasin Takıyyüddin İbn Hicce. *Hizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-erebe*. thk. İssâm Şevkî. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl-Dâru'l-Bihâr, 2004.
- Hasan, Taşdelen. "Belâgat İlmi ve Tarihi". *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*. ed. İsmail Güler. 215-300. İstanbul: İSAM Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Hâtîmî, İbn Muzaffer. *Hilyetü'l-muhâdara*. thk. Cafer el-Kitânî. 2 Cilt. Irak: Dâru'r-Raşîd Li'n-Neşr, 1979.
- Himyerî, Neşvan b. Saîd. *Şemsü'l-ulûm ve devâu kelâmî'l-Arab mine'l-kulûm*. thk. Hüseyin b. Abdullah el-Amrî vd. 11 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1999.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir b. Muhammed. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dârü't-Tûnisîyye, 1984.
- İbn Ebi'l-İsba', Abdülazîm b. el-Vâhid b. Zâfir. *Bedî'u'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Şeref Hıfînî. Mısır: Nehdatu Mısır, 1995.
- İbn Ebi'l-İsba', Abdülazîm b. el-Vâhid b. Zâfir. *Tahrîrû't-tahbîr fî snâati's-sîri ve'n-nesr ve beyân icâzi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Şeref Hıfînî. Birleşik Arap Cumhuriyeti: Lecnetü İhyâit Turâsî'l-İslâmî, ts.
- İbn Hallikân, Ebû Bekr. *Vefayâtü'l-â'yân*. thk. İhsan Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, 6. Basım, 2013.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, 3. Basım, 1414.
- İbn Masûm, Ali Han Ahmed b. Muhammed el-Haseni el-Hüseyini. *Envârür-rebi' fi'l-envâil-bedi'*. thk. Şâkir Hâdî Sükr. 7 Cilt. Necef: Matbaatü'n-Nu'man, 1. Basım, 1968.
- İbn Tabâtabâ, Muhammed Ahmed. *İyâru's-sîri*. thk. Abbâs Abdüssâtîr. Beyrut-Lübân: Dâru'l-Kütüb'il-İlmiyye, 2. Basım, 1426.
- İbnü'l Cevzî, Ebü'l Ferec. *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ. 17 Cilt. Beyrut: Dâr'ul-Kütüb'il İlmiyye, 2. Basım, 1995.
- İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshak. *el-Fihrist*. ed. Abdulkadir Coşkun. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- İsfahânî, Ebü'l-Ferec. *Kitâbü'l-egânî*. thk. İhsân Abbâs vd. 25 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- Kaplangöz, Zahit. "Emevî Dönemi Şairlerinden Kutâmî ve Lâmiyye Türü Şiiri". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 9/1 (28 Mart 2025), 476-498. <https://doi.org/10.32711/tiad.1583873>
- Karamollağlu, Fatma Serap. *Kur'an Işığında Belâgat Dersleri Bedi' İlmi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2023.
- Matlûb, Ahmed. *Fünûn Belâgiyye-el-Beyân-el-Bedi'*. Kuveyt: Dâru'l-Buhûsî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1975.
- Matlûb, Ahmed. *Mu'cemu'l-mustalâhâtî'l-belâgiyye ve tetavvuruhâ*. Lübân: Mektebetu Lübân, 2. Basım, 1993.
- Meydânî, Abdurrahman Habenneke. *el-Belâgatü'l-Arabiyye*. 2 Cilt. Dimeşk-Beyrût: Dâru'l-Kalem-ed-Dâru's-Şâmiyye, 1. Basım, 1996.
- Muhammed Akîle, Şemseddin. *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Mecmûatun min Müellifîn. 9 Cilt. Birleşik Arap Emirlikleri: Merkezi'l-Buhûs ve'd-Dirâsât, 1. Basım, 1427.
- Muhyiddin Derviş. *İrâbu'l-Kurân ve Beyânuhû*. 10 Cilt. Suriye: Dâru'l-İrşâd, 4. Basım, 1415.
- Musârava, Cezâ. "Zâhiratü'l-izdivâc fi'l-Arabiyye". *el-Mecelletü'l-Ürdüniyye Fi'l-Lügati'l-Arabiyyeti ve dâbihâ* 1/1 (2005), 15-41.
- Mütenebbî, Ebü't-Tayyib. *Divânü'l-Mütenebbî*. Beyrut: Dâru Beyrut, 1983.
- Ömr, Ahmed Muhtar. *Mu'cemu'l-lügati'l-Arabiyyeti'l-muâsıra*. 4 Cilt. 'Âlemü'l-Kutub, 2008.
- Öznurhan, Halim. "Arap Şiirinde Fahr Teması". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2006), 149-160.
- Râzî, Fahreddîn. *Mefâtihü'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, 3. Basım, 1420.
- Râzî, Zeynuddîn. *Muhtârû's-sihâh*. thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye-ed-Dâru'n-Numûzeciyye, 1999.
- Remlî, Şehabeddin Ahmed b. Ahmed b. Hamza. *Fetâva'r-Remlî*. thk. Şemseddin Muham-

- med b. Ahmed b. Hamza er-Remlî. 4 Cilt. el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Rıza, Ahmed. *Mu'cemu mutuni'l-lüga*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayat, 1960.
- Sa'dûn, Gayde Ahmed. "el-İftinânu'l-lügavî fî şiri Ebî Derrâc el-Kastalî; el-Elfâzu'd-dâleti ale's-sahrâ unmûzecen". *Mecelletü't-Terbiye ve'l-İlim* 16/1 (2009), 146-158.
- Sâmil, Muhammed b. Ali. "Belâgat Terminoloji Sorunları - Terimlerin Çokluğu, Çeşitliliği, Çokanlamlılığı ve Yapıları-". çev. Ömer Kara. *Usul İslam Araştırmaları* 19/19 (2013), 60-106.
- Saraç, Mehmet Ali Yekta. "Salahaddin-i Uşşaki'nin Belagat İle İlgili Eseri ve Bu Eserdeki Edebî Terimler". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 31 (2004), 281-318.
- Söylemez, Muhammed Ali - Küçüksarı, Mücahit. "Arap Şiirinde Şairin Kendisine Mersiye Söylemesi: Mâlik b. er-Rayb'ın el-Kasîdetu'l-Yâ'iyye'si Örneği". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63/2 (2022), 1063-1095.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b Ebî Bekr. *Mu'terakü'l-akrân fî i'câzi'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut-Lübnân: Dâru'l-Kütüb'il-İlmiyye, 1. Basım, 1988.
- Sübkî, Ebû Hâmid Bahâuddin. *Arûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-miftâh*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. 2 Cilt. Beyrut-Lübnân: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1. Basım, 2003.
- Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali. *Keşşâfû ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*. thk. Ali Dahrûc. nşr. Ali Dahrûc, Abdullah Hâlidî. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.
- Tenûhî, Muhassin b. Ali. *Neşvârü'l-muhadara ve ahbârü'l-müzâkere*. thk. Abûd eş-Şâlecî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, 1971.
- Ubeyde, Muhammed. *İftinânu'l-Kur'ân beyânu murâati'l-Kur'ân li ma'hudi'l-Arab fî binâi'l-hitâb*. Suudi Arabistan: Tafsir Center For Qur'anic Studies, 2020.
- Ulusü Ülger, Müşerref. *Arap Dili ve Belâgatında İltifat Sanatı*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Ya'kûb, Emîl Bedî' - Âsî, Mişhâl. *el-Mu'cemu'l-mufassal fi'l-lüga ve'l-edeb*. 2 Cilt. Beyrut-Lübnân: Dâru'l-İlm Lil-Melâyîn, 1. Basım, 1987.
- Zebîdî, Murtaza. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. 40 Cilt. Kuveyt: Vizâratu'l-İrşâd ve'l-Enbâ, 2001.
- Zevzenî, Hüseyin b. Ahmed. *Şerhu'l-muallakâti's-seb'*. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2002.